

Нучо
Ордине

Ползата ^{от}
безполезното

М А Н И Ф Е С Т

Приложение:
есе на Абрахам Флекснер

Превод от италиански
Сава Славчев



На Розалия

Съдържание

Въведение

от Нучо Ордине /9

Първа част.

Полезната безполезност на литературата

1. Който не притежава, не съществува..... 34
2. Познанието, което не носи пари, е безполезно.... 36
3. Що е водата? Анекдот на Фостър Уолтс 37
4. Златните рибки на полковник Буендия 39
5. Данте и Петрарка..... 41
6. Поезия на утопията и златните нощни гърнета .. 44
7. Джим Хокинс:
търсач на съкровища или нумизматик? 48
8. Венецианският търговец: либрата живо месо,
кралство Белмонте и херменевтиката на Силван 52
9. Аристотел: знанието няма практическа полза..... 62
10. Чист теоретик или цар философ?
Противоречията на Платон 64
11. Кант: вкусът към изящното е незаинтересован..... 68
12. Овидий: нищо не е така необходимо
както безполезните изкуства..... 70
13. Монтен: няма нищо безполезно,
дори самата безполезност 72
14. Леопарди безделникът: изборът
на безполезното пред утилитаризма
на „един надменен и глупав век“ 75

15. Теофил Готие:
„Това, което е полезно, е грозно като кенеф“ 79
16. Бодлер: полезният човек е жалък..... 85
17. Джон Лок срещу поезията..... 88
18. Бокачо: хляб и поезия..... 90
19. Гарсия Лорка: неразумно е
да се живее без лудостта на поезията..... 92
20. Лудостта на Дон Кихот,
героя на безполезното и незаинтересованото 93
21. Фактите в Куктаун: критиката
на Дикенс към утилитаризма 96
22. Хайдегер: трудно е да се разбере безполезното ... 98
23. Безполезното е есенцията на живота:
Джуандзъ и Какудзо Окакура 100
24. Йожен Йонеско:
полезното е безполезна тежест 102
25. Итало Калвино: незаинтересованото се оказва
най-същественото 104
26. Емил Чоран и флейтата на Сократ..... 105

Втора част.

Университетът като предприятие

1. Абдикирането на държавата 108
2. Студентите клиенти ли са?..... 110
3. Университети предприятия
и преподаватели бюрократи 112
4. Юго: борбата с кризата не се води,
като орязваме финансирането
за култура, а удвоявайки го 115
5. Токвил: лесната хубост
и опасностите пред търговските демокрации.... 119
6. Херцен: търговци без време..... 122

7. Батай: границите на полезното и жизнеността на излишното.....	124
8. Срещу професионално насочващите университети: Джон Хенри Нюман.....	128
9. За какво служат езиците от миналото? Джон Лок и Антонио Грамши	131
10. Програмираното изгубване на класиците	135
11. Срещата с класиката може да промени човешкия живот.....	137
12. Заплашените библиотеки: нашумелият случай на института „Варбург“	139
13. Изчезването на историческите книжарници	143
14. Неочакваната полза от безполезната наука.....	145
15. Какво получаваме от една теорема? От Евклид до Архимед	148
16. Поанкаре: „науката не изследва природата“, за да търси „полезното“	150
17. „Знанието е нещо, което може да бъде предавано, без човек да обеднее“	156

Трета част.

Притежанието убива

1. Гласът на класиците	158
2. <i>Dignitas hominis</i> : илюзията за богатство и проституиращото знание	159
3. Любовта, която иска да притежава, убива любовта.....	166
4. Притежанието на истината убива истината.....	175

Библиография / 187

**Приложение (Абрахам Флекснер:
Полезността на безполезното знание) / 197**

Въведение от Нучо Ордине

Ролята на философията е именно тази – да разкрие на хората потребността от безполезното, или казано по друг начин – да ги научи да правят разлика между двата смисъла на думата „полезно“.

Пиер Ардо,

„Духовни упражнения и антична философия“

Оксиморонът *Ползата от безполезното*, използван в заглавието, заслужава пояснение. Парадоксалната *полезност*, за която говоря, не е същата, в името на която хуманитаристиката, а и цялото онова знание в по-общ смисъл, което не произвежда печалба, е смятано за безполезно. В центъра на моите разсъждения ми се искаше да вложа един друг нюанс, доста по-универсален. В идеята за полезност исках да заложа онова познание, чиято основна стойност е напълно освободена от крайна практична заинтересованост. Има знание само за себе си, което

именно поради собствената си незаинтересована и безплатна природа, далеч от всякаква практична или търговска цел, може да има основна роля в укрепването на духа и в културното и гражданското израстване на човечеството. В този смисъл считам за *полезно* всяко нещо, което може да ни помогне да станем по-добри.

Логиката на печалбата обаче минира в основите онези институции (училища, университети, изследователски центрове, лаборатории, музеи, библиотеки, архиви), както и дисциплините (хуманитарни и точни), чиято стойност би трябвало да съвпада със знанието само за себе си, независимо от неговата способност да произвежда бърза печалба или практически ползи. Разбира се, някои музеи или археологически обекти могат много често да бъдат източници на големи доходи, но тяхното съществуване, противно на това, в което някои хора искат да ни убедят, не може да бъде подчинено на успеха от продадените билети: животът на един музей, на някой археологически обект или на някой архив или библиотека е съкровище, което човечеството трябва да пази на всяка цена.

Ето защо не е вярно, че във време на икономическа криза всичко е позволено. Затова поради същите причини не е вярно, че колебанията на спред¹

¹ Спред (spread) – финансов термин, определящ разликата между курс купува и курс продава на ценни книжа. (Всички бележки под линия са на преводача.)

могат да оправдаят системното унищожение на всяко нещо, считано за безполезно, унищожавано безмилостно чрез непрестанното намаляване на разходите.

Европа вече заприлича на сцена, на която играят само кредитори и длъжници. Няма политическа среща на върха или висш финансов форум, в който обесията по бюджети и баланси да не е единствената точка за разглеждане от дневния ред на събитието. Това е водовъртеж, в който легитимните притеснения за връщане на дълга биват довеждани до такава крайност, че водят до диаметрално противоположния резултат. Лекарството на сурова финансова строгост, предписано от някои икономисти, вместо да оздрави болния, го омаломощава още повече. Дори без да се питаме защо фирмите и държавите са се превърнали в длъжници – тази строгост, кой знае защо, изобщо не засяга разпростиращата се корупция и баснословните заплати на бивши политици, мениджъри или банкери и суперконсултанти – рояка от режисьори на океана рецесия; те изобщо не са смутени от факта, че тези, които плащат, са хората от средната класа, най-уязвимите хора, милионите човешки същества, лишени от достойнството си.

И тук изобщо не става дума за глупаво избягване на отговорността по сметката, която не излиза. Но не можем и да игнорираме систематичното разрушаване на всякаква форма на хуманност и на солидарност: банките и кредиторите непрекъсна-

то те обсаждат като Шейлок от „Венецианският търговец“, искат си либрата¹ живо месо от онзи, който не може да си изплати задължението. С такава жестокост много фирми (които десетки години са се радвали на приватизирането на печалбата и на социалното разпределение на загубите) уволняват работници, докато правителството унищожава работни места, образование, социални придобивки за хората в неравностойно положение и здравеопазване. Правото да имаме права – както казва в една своя статия Стефано Родота, позовавайки се на Хана Арент – бива подчинено на волята на пазара с нарастващия риск да изтрие всякаква форма на уважение към човека. Този перверзен икономически механизъм, който превръща хората в стока и пари, роди едно чудовище без милост и родина, което, както е тръгнало, ще лиши бъдните поколения от каквато и да било форма на надежда.

Лицемерните усилия да се предотврати едно излизане на Гърция от Европейския съюз – същите разсъждения се отнасят и за Италия или Испания – са плод на цинична сметка (тогава цената щеше да бъде много по-висока от евентуалното непокриване на задълженията), а не на автентична политическа култура, основана на идеята, че ЕС без Гърция е немислим, защото корените на западното знание са в древната гръцка цивилизация и език.

¹ Мярка за тегло по времето на Ренесанса, равна в Италия на около 300 грама.

Могат ли натрупаните задължения към банките и финансовите институции като цяло с един замах на гъбата да изтрият най-значимите *задължения*, които сме натрупали през вековете, към онези, които са ни принесли в дар едно изключително артистично, литературно, музикално, философско, научно и архитектурно наследство?

В този брутален контекст полезността от безполезното познание радикално се противопоставя на доминиращата полезност, която – в името на един чисто икономически интерес – прогресивно убива историческата ни памет, хуманитаристиката, класическите езици, образованието, свободното търсене, въображението, изкуството, критическата мисъл и гражданския хоризонт, който би трябвало да вдъхновява всяка човешка дейност. В света на утилитарното всъщност един чук струва повече от симфония, един нож повече от стихотворение, един английски ключ повече от картина: защото е по-лесно да разбереш ползата от някакъв работен инструмент, докато все по-трудно става да разбереш за какво служат музиката, литературата или изкуството.

Още Русо навремето беше забелязал, че „древните политици говорели непрестанно за нрави и добродетели; днешните говорят само за търговия и печалба“¹. Нещата, за които говоря, не произвеж-

¹ Цитатите, за които не е отбелязан източник, са преведени от италиански от Сава Славчев.

дат печалба, те биват считани за излишен лукс, за опасна пречка. „Всичко онова, което не е полезно, бива отхвърляно – отбелязва Дидро, – защото времето е прекалено ценно, за да го пилеем в празни спекулации.“

Трябва само да прочетем отново блестящите стихове на Бодлер, за да разберем неудобството на поета албатрос, властелина на небесата, който, веднъж слязъл сред човеците, среща само присмех от публиката, която е привлечена от друго:

*И пътникът крилат се тътри тъй неловко!
Прекрасен в полет е, а долу – грозен и изнемощял!
Един му пуска дим в разтворената човка,
друг – имитира го и куца, моряците разсмях.¹*

И не без тъжна ирония Флобер в своя „Речник на шаблоните“ определя поезията като „напълно безполезна“, защото „не е на мода“, а поета като синоним на малоумник и на мечтател. Като че ли за нищо не е послужил последният стих на Хьолдерлин, в който напомня за основополагащата роля на поета:

Но само поетът гради онуй, що остава.²

¹ *Ce voyageur ailé, comme il est gauche et veule!
Lui, naguère si beau, qu'il est comique et laid!
L'un agace son bec avec un brûle-gueule,
L'autre mime, en boitant, l'infirme qui volait!*

² *Was bleibet aber, stiften die Dichter.*

Страниците, които следват, няма никаква претенция да бъдат органичен текст. Те отразяват фрагментарността, която ги е вдъхновила. Затова и подзаглавието „Манифест“ може да се стори на някого надутото и амбициозно, но то е следствие от бунтовническия дух, който съпътстваше писането на книгата. Исках просто да сложа в един отворен съд мисли и цитати, които съм събирал дълги години по времето на моята преподавателска работа: нещо, което направих в пълна свобода, без никакви обвързаности, с ясното съзнание, че съм нахвърлял един непълен, частичен портрет. И както често се случва в изданията „Избрано“ и в антологиите, липсващото се оказва по-значимо от наличното. Осъзнавайки всички тези граници, съм разделил есето си на три части: първата – посветена на ползата от безполезното в литературата; втората – на пагубните последици от желанието за печалба при преподаването, в изследванията и в културните области като цяло; третата съм посветил на някои перли от древността, които препрочетох, доказали илюзорната същност на притежанието и разрушителните му последици върху човешкото достойнство, любовта и истината.

Реших да приложа към разсъжденията си и едно блестящо есе (за съжаление почти непознато) на Абрахам Флекснер от 1937 г., но публикувано през 1939 г. с някои добавки, което за пръв път се публикува на италиански език. Флекснер е от най-авторитетните основатели на Института за

академични изследвания в „Принстън“, институт, роден именно с идеята да предложи възможност за едно търсене, освободено от каквато и да е комерсиална цел, вдъхновено единствено от любопитството на създателите му, сред които ми се ще да спомена поне Алберт Айнщайн и Дж. Робърт Опенхаймер. Този изключителен учен педагог ни представя един завладяващ разказ за историята на някои от големите открития, за да ни покаже как едни считани за безполезни теоретични научни открития, безполезни именно защото у тях нямало нищо практично, изведнъж се оказаха безкрайно полезни за някои приложения в различни сфери, като се започне от телекомуникациите и се стигне до енергоснабдяването. Гледната точка на Флекснер ми се стори доста ефикасна за разчистване на пътя от всякакви недоразумения: да се създават противопоставяния между хуманитаристиката и научното знание, както много пъти се е случвало досега, като се почне от петдесетте години на миналия век с небезизвестното есе на Чарлс Пърси Сноу, би довело дебата до неизбежното му потъване в пясъците на стерилната полемика. И най-вече би потвърдило една тотална незаинтересованост от необходимостта от единност на знанието, за да стигнем до така необходимия нов съюз (*nouvelle alliance*), на който посвети блестящи страници нобелистът Иля Пригожин. За съжаление този нов съюз е все по-застрашен от накъсването и от свръхспециализацията на отделните знания. Флекснер

майсторски ни показва, че науката може много да ни научи за ползата от безполезното. И на това, че хуманитаристите заедно с учените са играли и играят огромна роля в битката срещу диктатурата на печалбата, в защита на свободата и на незаинтересованото търсещо знание.

Освен това за разликата между незаинтересованото знание и приложната наука ние знаем още от древността, това е било доста разпространено тогава, като е видно от размишленията на Аристотел и от някои анекдоти, приписвани на големи учени от ранга на Евклид и Архимед. Става дума за много очарователни въпроси, които обаче биха ни отвели твърде далеч. Тук искам само да подчертая жизненоважното значение на тези ценности, които не могат да бъдат *теглени* и *мерени* с прецизни инструменти, за да бъдат количествено измерени, а не оценени по качеството си. И в същото време да настоявам за фундаменталния характер на онези *инвестиции*, които имат по-далечна възвръщаемост, която е непарична.

Знанието само по себе си се явява като пречка пред всемогъщия делириум на парите и меркантилността. Всичко може да се купи, това е вярно: от депутати до съдии, от власт до успех – всяко нещо има своята цена. Без знанието обаче. Цената, която трябва да се плати за знанието, е съвсем различна. Дори непопълнен чек не може да ни позволи да придобием механично онова, което е плод само и единствено на лично усилие и неизчерпа-

ема страст. Никой не може да измине вместо нас този труден път, който ще ни позволи да научим нещо. Без дълбока вътрешна мотивация дори най-престижната диплома, получена с пари, не може да ни донесе истинско знание, както няма и да доведе до някаква метаморфоза на духа.

Още Сократ обяснява на Агатон в „Пир“, като оборва схващането, че знанието може да бъде предадено механично от едно човешко същество на друго, както водата, която се стича по вълнена нишка от един пълнен съд към друг:

Хубаво щеше да е, Агатоне, ако мъдростта е такова нещо, че да прелива от по-пълното към по-празното, само като се докоснем, както водата тече по вълнения конец от по-пълната към по-празната чаша.¹

Има обаче и нещо друго. Само знанието може да се противопостави на пазарните закони.

Аз мога да споделя моето знание с други, без от това да обеднея. Мога да преподавам на някой ученик теорията на относителността или да чета с него страници от Монтен, давайки живот на един чудотворен процес на взаимно обогатяване – между този, който дава, и този, който получава.

Разбира се, в нашия свят доминиран от икономическия човек (*homo oeconomicus*) не е лесно да се разбере ползата от безполезното и най-вече да

¹ Платон. „Пир“, изд. „Изток-Запад“, 2015, превод от старогръцки Георги Гочев.

се разбере безполезността на полезното (колко непотребни вещи ни биват продавани като необходими?). Болно е да констатираме колко хора не подозират растящото опустошение, което задушаваша духа им, посветили се единствено на печеленето на пари и власт. Болно е да констатираш триумфиращи по медиите и телевизията нови модели на успеха, представяйки предприемачи, способни да построят империя с измами, или политически фигури, останали ненаказани, които унижават парламента, като го карат да гласува закони за определен човек. Болно е да гледаш как мъже и жени са устремени към обетованата земя на печалбата, където всичко, което ги заобикаля – природа, предмети, други човешки същества, – не представлява никакъв интерес. Втрещени в крайната цел, не можем да уловим радостта от малките ежедневни жестове и да открием красотата, която пулсира от живота ни: в залеза, в звездното небе, в нежността на целувка, в пъпката на разцъфнало цвете, в полета на пеперуда, в усмивката на дете. Защото често величието се улавя в простите неща.

„Ако не се разбере ползата от безполезното и безполезността на полезното, изкуството не може да бъде разбрано“, съвсем правилно отбелязва Йожен Йонеско. И неслучайно преди много години, Какудзо Окакура при описанието на чаения ритуал открива, че удоволствието от откъсването на цвете, което ще бъде поднесено на любимата, е именно моментът, в който човешкият род се е из-

дигнал над животните: „когато разбра как може да се използва безполезното – обяснява японският писател в „Дзен и чаената церемония“, – човекът влезе в царството на изкуството.“ С един куршум два заека, двоен лукс: цветето (предметът) и актът на откъсването (жестът) – и двете неща представляват безполезното, като поставят под съмнение необходимото и печалбата.

Истинските поети добре знаят, че само далеч от сметките и бързането е възможно да се създава поезия: „Да си артист – признава Рилке в един откъс от „Писма на един млад поет“ – означава да не пресмяташ и да не броиш; да чакаш да узрееш, също като дървото, което не дава зор на плодовете си, а си седи спокойно през пролетните бури, без да се притеснява, че лятото няма да дойде.“ Клоните не се огъват под натиска на стремглавата печалба, напротив, понякога, както ни подсказва Сирано на Едмон Ростан в „Сирано дьо Бержерак“, безполезното е необходимо, за да направи нещата по-красиви:

*Какво говорите?... Това е безполезно?... Аз го знам!
Но това не е борба с надежда за успех.
Не, това е доста по-красиво, бидейки безполезно!¹*

¹ *Que dites-vous?... C'est inutile?... Je le sais!
Mais on ne se bat pas dans l'espoir du succès!
Non! non, c'est bien plus beau lorsque c'est inutile!*

Ние имаме нужда от безполезното така, както за да живеем, имаме нужда от основните жизнени функции. „Поезията – напомня ни Йонеско, – тази нужда да си представяме и да създаваме, е толкова важна, колкото нуждата да дишаме. Да дишаш означава да живееш, а не да бягаш от живота.“ Именно този дъх изразява по думите на Пиетро Барцелона „излишеството живот спрямо самия живот“, като се превръща в „енергия, която се движи невидима и се простира отвъд живота, въпреки че е иманентно присъща на него“. И точно в гънките на онези дейности, наречени излишни, можем да доловим стимула да си представяме един по-добър свят, да поддържаме утопичната представа, че можем да намалим – ако не изцяло да премахнем – ширещата се неправда и тежката неравнопоставеност, която би трябвало да тежи на съвестта ни като воденичен камък. Най-вече в моменти на икономическа криза като този, когато изкушението на утилитаризма и на най-слепия егоизъм изглеждат наша единствена звезда и котва, именно сега имаме нужда от онези дейности, които не служат за нищо, защото само те могат да ни извадят от затвора, да ни спасят от задушаването и да превърнат един монотонен живот, един не-живот, в един динамичен и гъвкав живот, обърнат към любопитното и човешките неща.

Ако биофизикът Пиер Леконт дьо Нуи ни беше поканил да размислим върху факта, че в „скалата на съществата само човекът извършва безполезна дейност“, то двама психотерапевти – Ми-

гел Бенасиаг и Жерар Шмит – ни подсказват, че „ползата от безполезното е ползата от живота, от създаването, от любовта към желанието“, защото „безполезното създава това, което ни е най-полезно, което се създава без пряк път, без печелене на време, отвъд миража, създаден от обществото“. Точно затова Марио Варгас Льоса по повод връчването му на Нобелова награда през 2010 г. подчерта: „И защото един свят без литература би бил свят без желания, без идеали и бунт – един свят на автомати, лишени от онова, което прави човешките същества истинно човешки: способността да се пренесем извън самите себе си в някой друг, в множество други, моделирани от глината на нашите мечти.“

И кой знае дали посредством думите на мисис Ърлин „в модерния живот излишното е всичко“, написани от Оскар Уайлд, вероятно припомняйки си един стих на Волтер, „излишното е най-необходимото нещо“, не е искал да ни намекне именно за излишността на собствения си занаят на писател. На онова „в повече“, на което в никакъв случай не бива да му се дава отрицателен конотат, една „излишност“ или нещо „прекомерно“, изразява точно обратното – това, което е над нужното, което не е задължително, което отива отвъд същинското.

Така че това е същото онова нещо, което се влива в живителната тъкан, която непрекъснато се обновява и както беше споменал Уайлд няколко го-

дини преди да напише предговора си на „Портретът на Дориан Грей“, „цялото изкуство е напълно безполезно“ – в смисъл на излишно.

Като се замислим обаче, едно произведение на изкуството не се ражда по собствено желание. Или, с други думи, формулирани блестящо от Йонеско, произведението на изкуството „иска да се роди“ по същия начин, по който „детето иска да се роди“: „Детето не се ражда за обществото, независимо от факта, че му е подчинено. Детето се ражда само за себе си. Така е и с произведението на изкуството, то също се ражда само за себе си, налага се на автора си, претендира за съществуване, без да се съобразява с каквото и да било и без да пита дали обществото го иска или не.“ Това не означава, че обществото не може да „си присвои едно произведение на изкуството“: и въпреки че „може да го използва както реши“, „може да го осъди или да го разруши“, но тъй или иначе „произведението на изкуството може да изпълнява или не една социална функция, без самото то да е социална функция“. И ако, заключава Йонеско, „е съвсем необходимо изкуството да служи за нещо, аз ще кажа, че то трябва да служи на хората и да ги учи, че има дейности, които са ненужни, но е необходимо те да съществуват“.

Без да осъзнаем това, е трудно да си обясним един исторически парадокс: в момента, в който варварщината вземе връх, ожесточението на фанатизма се насочва не само срещу човешките съще-

ства, но и срещу библиотеките и произведенията на изкуството, срещу паметниците и шедьоврите. Разрушителният бяс се стоварва върху нещата, считани за безполезни: разграбването на императорската библиотека от северните варвари сюнну в Китай, изгарянето на езически ръкописи в Александрия, подбудено от нетърпимостта на епископ Теофил, еретичните книги, потънали в пламъците на Инквизицията, изгорените произведения, считани за *бунтовни* от нацистите в Берлин, прекрасните статуи на Буда, разрушени от талибаните в Афганистан, или ръкописите от Сахел и статуите на Алфарук в Тимбукту, застрашени от джихадистите. Безполезни и беззащитни неща, мълчаливи и безобидни, но считани за опасни само защото съществуват.

В руините на Европа, разрушена от сляпата ярост на войната, Бенедето Кроче вижда сигнали за нашествието на новите варвари, способни за миг да превърнат на прах дългата история на една голяма цивилизация:

Когато варварският дух се съвземе, той не само задушава и потиска хората, които представляват цивилизацията, но тръгва да руши и произведения, които преди са били за тях инструменти за други произведения; този дух разрушава паметници на красотата, системи от знания и цялото наследство на благородното ни минало, като затваря училища, разпилява събраното в музеи, опожарява библиотеки и архиви...